

Løgnens indre sannhet: Sions vises protokoller og esoterisk sannhetsproduksjon blant norske antisemitter, 1920-1945

AF MARTIN AASBØ RINGDAL

SLAGMARK #86

SIDER: 53-72

Våren 1920 dukket det opp en tekst i Norge med et mystisk opphav og særdeles urovekkende innhold. Den ble også utgitt i de fleste land i Europa og i Nord-Amerika. Det dreide seg om *Sions vises protokoller* (heretter *Protokollene*), verdens mest beryktede og innflytelsesrike antisemittiske tekst. En slags “antisemittismens bibel”, ifølge kulturhistoriker og skandinavisk autoritet på *Protokollene*, Morten Thing.¹ Fra 1920 og fram til nazismens nederlag i 1945, ble det utgitt seks selvstendige utgaver av *Protokollene* i Norge. I tillegg utkom utdrag og gjengivelser som føljetonger i aviser og tidsskrifter.²

Protokollene ble aktualisert og diskutert i offentligheten i særlig tre perioder: Den første, tidlig på 1920-tallet, umiddelbart etter at teksten ble utgitt; den andre, på midten av 1930-tallet, da *Protokollene* havnet for retten i Bern; den siste perioden varte fra 1940 til 1945, da Norge var okkupert av Nazi-Tyskland og hadde et kollaborasjonsregime under Nasjonal Samling (NS) og Vidkun Quisling.³ Et lite knippe

1 Morten Thing, *Antisemittismens bibel* (København: Informations Forlag, 2014).

2 Anonym, *The Jewish Peril* (Kristiania: Scheteligs bokhandel, 1920); Anonym, *Den nye verdenskeiser* (Kristiania: Helge Erichsen & Co's Forlag, 1920); Anonym, *Den nye verdenskeiser* (Kristiania: Helge Erichsen & Co's Forlag, 1921); Anonym, *Zions Viser Protokoller* (Oslo: Protestantforlaget, 1933); Anonym, *Zions Viser Protokoller* (Oslo: Norsk Front, 1940); Anonym, *Den Nye Verdenskeiser* (Oslo: Brage boklag, 1944). *Protokollene* er også publisert i både i *Hirdmannen* (okt. 1942-mars 1943) og *Nationen* (okt. 1944-jan. 1945).

3 Martin Aasbø Ringdal, “Norge, vokn op!” (masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2018), 46-57.

nordmenn utmerket seg i løpet av denne perioden med å spre *Protokollene* og propagandere for deres innhold. Dette dreier seg om forfatter og høyesterettsadvokat Eivind Saxlund, redaktør Mikal Sylten, ingeniør og lekmansteolog Albert Hiorth, forfatter og foredragsholder Marta Steinsvik, eiendomsspekulant og redaktør Eugen Nielsen, forfatter og NS-ideolog Halldis Neegård Østbye, samt forfatter og NS-aktivist Ørnulf Myklestad.⁴ Flere av aktørene kjente til og hadde ulike forbindelser til hverandre, men de utgjorde likevel ingen fast gruppering. Det mer fleksible miljø-begrepet er derimot dekkende om denne gruppen av individer, forbundet i sin aktive promovring av *Protokollene* – en virksomhet som videre kvalifiserer dem til betegnelsen *antisemittiske entreprenører*.

Denne artikkelen tar for seg hvordan en liten, men svært aktiv gruppe norske antisemitter forholdt seg til *Protokollene* som sannhetskilde. Teksten, som både er mystisk og åpen, gir leseren stor fortolkningsfrihet – noe aktørene flittig benyttet seg av. Artikkelen redegjør for Protokollenes innhold og ulike sannhetspåstander som presenteres – både eksplisitt og implisitt. Deretter drøftes en bestemt endring i hvordan de nevnte aktørene argumenterte til forsvar for *Protokollene* etter at teksten ble avslørt som et plagiat høsten 1921. Denne alternative argumentasjonsstrategien appellerte til en angivelig dypereleggende, *indre* sannhet i Protokollene.

De antisemittiske entreprenørenes alternative virkelighetsoppfatning kan med fordel forstås i lys av en grunnleggende konspirasjonsmentalitet, og i forlengelsen av dette drøftes det jeg vil karakterisere som *esoteriske* trekk ved deres antisemittiske virkelighetsforståelse. Begrepet er utledet av det greske *esôterikos*, som betyr indre, og har flere bruksmåter. Her betegner det ideen om at sann kunnskap er skjult, hemmelig og kun tilgjengelig for spesielt innvidde.⁵ Artikkelen argumenterer for at *Protokollene* ble oppfattet som en kilde til slike esoteriske – og i aller høyeste grad alternative – “sannheter” om virkeligheten.

4 Ringdal, 58-101; Perioden og flere av aktørene er tidligere også behandlet i Terje Emberland, “Antisemittismen i Norge 1900-1940,” i *Jødehat*, red. Trond Berg Eriksen, Håkon Harket og Einhart Lorenz (Oslo: Cappelen Damm, 2009), 401-420.

5 Kocku von Stuckrad, *Western Esotericism* (Durham: Acumen, 2013), 1-2.

MØRKE MØTEPROTOKOLLER

Da *Protokollene* først kom til Norge, var teksten allerede velkjent i Russland. Den første versjonen ble trykket i september 1903, som føljetong i den St. Petersburg-baserte avisen *Znamya*.⁶ Avisen ble utgitt av antisemitten Pavel Krushevan, som tidligere på året hadde inspirert den blodige pogromen i Kishinev.⁷ Fram til Den russiske revolusjonen i 1917 ble det utgitt flere versjoner. Den mest betydningsfulle ble utgitt i 1905, av den kristen-ortodokse mystikeren Sergei Nilus. Fram til 1917 utga Nilus fire versjoner av *Protokollene*, alle utstyrt med hans kommenterende paratekster.⁸ I etterkant av revolusjonen bidro kontrarevolusjonære russiske emigranter til å spre disse utgavene i Vest-Europa.⁹

Protokollene hevdes å være hemmelige protokoller fra møter i “Sions vise”, en mystisk, jødisk høygradsorden. I monologform presenteres leseren for deres destruktive planer, igangsatt for over to tusen år siden. Målet er en global, jødisk maktovertagelse, utført med subversive metoder. Europas kristne nasjoner skal ødelegges innenfra for å innsette en jødisk autokrat – en diktatorisk “verdenskeiser” av Davids ætt. Metodene er mange, men felles for dem er at de er skjulte. I *Protokollene* står det: “Vor styrke vil [...] bli sterkere end nogen anden, fordi den vil være usynlig til det øieblik da den er saa sterk at intet listig anslag kan undergrave den.”¹⁰ Teksten var selve kronbeviset for en jødisk verdenssammensvergelse – for dem som var tilbøyelige til å tro på slikt.

Vi leser at ved hjelp av enorme, hemmelige gullreservoarer, har jødene oppnådd kontroll over verdensøkonomien. De eier pressen og sprer sin propaganda og desinformasjon ved å “trykke sande eller falske nyheter [...] alt ettersom det passer for

6 Teksten ble omtalt første gang i april 1902 i avisen *Novoje Vremja*, utgitt av Krushevans venn Mikhail Menshikov. Cesare G. De Michelis, *The Non-Existent Manuscript* (Lincoln: University of Nebraska Press, 2004), 33-36.

7 Steven J. Zipperstein, *Pogrom* (New York: Liveright, 2019), 97-99.

8 Michael Hagemester, “The Antichrist as an Imminent Political Possibility”: Sergei Nilus and the Apocalyptic Reading of The Protocols of the Elders of Zion,” i *The Paranoid Apocalypse*, red. Richard Landes og Steven T. Katz (New York: New York University Press, 2012), 81.

9 Michael Kellogg, *The Russian Roots of Nazism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 48-77.

10 Anonym, *Den nye verdenskeiser* (Kristiania: Helge Erichsen & Co's Forlag, 1920), 15. Denne utgaven vil tjene som hovedkilde.

os”.¹¹ Politikken er styrt av jødene, fra revolusjonære kommunister til liberalistiske kapitalister. Også innen den politiske filosofi har de innflytelse. *Protokollene* forteller at de stadig “indsprøiter frisindets gift i statens organisme” og bare venter på at “dødskampen” skal ta slutt.¹² Individets frihet er en illusjon, bli vi fortalt, “fordi sand frihet ikke kan eksistere”.¹³ Moderne politiske idealer, som demokrati, maktfordeling, folkesuverenitet, republikanisme og parlamentarisme, samt allmenn stemmerett, kvinners rettigheter og pressens uavhengighet, er kun symptomer på statens langsomme død.¹⁴

Men hvordan er en minoritet som jødene i stand til å drive en slik omfattende og skjult manipulasjon og maktutøvelse? Svaret er ifølge *Protokollene* at de har infiltrert de ikke-jødiske frimurerlojene, hvorpå alminnelige frimurere tjener som konspiratørenes nyttige redskaper.¹⁵ På denne måten blir ‘Jøden’ en skjult og allestedsnærværende trussel, selv i et land som Norge med en forsvinnende liten jødisk befolkning.¹⁶

Kongedømme, kirke og adelsmakt skal knuses, men også familien og dens “opdragende magt”.¹⁷ Ja, selve samfunnsmoralen skal ødelegges ved hjelp av utbredelse av pornografi og alkohol. Vi leser at moderne naturvitenskapelige og filosofiske ideer har en “demoraliserende virkning”, og var naturligvis også av jødisk opphav.¹⁸ Charles Darwin, Karl Marx og Friedrich Nietzsche blir eksplisitt utpekt som kolportører av slike samfunnsoppløsende ideer.¹⁹ *Protokollene* bekrefter således århundrer med antijudaistisk lære om at materialistisk gudløshet var et jødisk karaktertrekk. *Protokollene* bør derfor leses som *modernitetskritikk*, der alle samfunnsmessige utviklingstrekk blir forstått som del av en jødisk indusert modernitet. Moderniteten

11 Anonym, 61.

12 Anonym, 48-49.

13 Anonym, 117.

14 Anonym, 47-51.

15 Anonym, 29-30.

16 I 1920 var det registrert 1457 medlemmer av Det Mosaiske Trossamfunn i Norge. Minoriteten besto aldri av mer enn drøyt 2000 personer. Marta Gjernes, *Jøder i Kristiania* (Oslo: HL-senteret, 2007), 36, 49.

17 Anonym, 47.

18 Anonym, 22.

19 Her pekes det mot Darwins evolusjonslære, Marx’ dialektiske materialisme og erklæring at “religion er opium for folket”, samt Nietzsches frigjøringsmantra om at Gud er død.

er i sin *essens* jødisk. Opplysningstidens frihetsideer var plantet av konspiratørene, som en trojansk hest i den menneskelige bevissthet. Hensikten er å tåkelegge veien til *sann* frihet: Å leve gudfryktig i et naturlig hierarki.²⁰

PROTOKOLLENE SOM ÅPENBARINGSTEKST

Protokollene kan leses på mange måter.²¹ De kan tolkes politisk og modernitetskritisk, men også som en *åpenbaringstekst*. I seg selv er teksten en slags verdslig åpenbaring: En urgammel sammensvergelse er omsider blitt avslørt for oss i form av et hemmelig dokument, stjålet fra konspiratørenes egne arkiver. Høysensitiv informasjon på avveie. Nå som teksten er åpenbart, avsløres også ukjente, dypere innsikter om vår menneskelighet. *Protokollene* er bærer av skjult kunnskap, eller det statsviter Michael Barkun klassifiserer som *undertrykt kunnskap* – erkjennelser som makthaverne selv vet er sanne, men som likevel holdes hemmelig.²² ‘Sions vise’ åpenbarer flere slike sannheter for leseren – det jeg vil betegne som *Protokollenes esoteriske sannheter*.²³

Allerede på første side innvies leseren i ny kunnskap, som før bare jødene har hatt tilgang til. For det første, at et flertall av mennesker er utstyrt med “dårlige instinkter”, mens et lite mindretall består av sterke individer med “ædle instinkter”. De siste har derfor en naturlig rett til å herske over flertallet. For det andre, at for å kunne regjere over majoriteten, er både “vold og skræmmemidler” nødvendig. For “ifølge naturens lov ligger retten i magten”.²⁴ Denne machiavelliske anskuelsen fungerer som Protokollenes overordnede morallære, men også som en dypere sannhet om hvordan samfunnet *egentlig* skal organiseres.

20 Anonym, 30.

21 Historiker Michael Hagemester har beskrevet *Protokollene* som en åpen tekst, et begrep lånt fra Umberto Eco. Se Ringdal, 33-34.

22 Michael Barkun, *A Culture of Conspiracy* (Berkeley: University of California Press, 2013), 27.

23 Begrepet synes å være lite brukt i faglitteraturen. Filosofen Julian Baggini har imidlertid tatt begrepet i bruk i forbindelse med konspirasjonsteoretisk epistemologi, der ideen om skjult sannhet er særlig fremtredende. Julian Baggini, *A Short History of Truth* (London: Quercus, 2018), 33-42.

24 Anonym, 12.

Sannheten er, ifølge teksten, at den førmoderne enevoldsmakten, med sin forankring i tradisjon og hierarkiske maktstrukturer, er den eneste legitime styreform.²⁵ Denne “sande vitenskap om sociale forhold” blir i *Protokollene* nærmest en naturlov, som igjen avstedkommer nye sannheter:

De fremmede kan ikke tenke naaturvidenskabelig uten vor hjælp. Derfor forstaaer de ikke den vitale nødvendighet for visse ting, som vi vil stræbe at holde for os selv, indtil den dag, da vor time kommer, – nemlig at i skolerne bør den vigtigste av alle videnskaper læres, nemlig videnskapen om menneskets liv og om samfundets forhold, som begge forlanger en arbeidets deling og en derav følgende opdeling av folkene i kaster og klasser.²⁶

Det påstås videre at “virkelig likhet ikke kan eksistere”, og at menneskets naturlige samfunnsordning er et hierarkisk kastesystem. Dette er revolusjonerende kunnskap, skal vi tro teksten. For om massene innser dette vil de spontant og “av sin egen frie vilje underkaste sig de herskende autoriteter”.²⁷ Det er uklart hvordan jødene har fått denne innsikten, men teksten vil tydelig formidle et distinkt budskap til leseren: Selv om jødene komplott er ondssinnet, er det tuftet på naturlige sannheter. Et hierarkisk kastesystem og enevoldsmakten beskrives som essensielt godt, men ikke under en jødisk monark. *Protokollene* kan derfor både leses som en dystopi og som en autokratisk utopi, avhengig av leserens ideologiske ståsted.²⁸

I en tredje sannhetspåstand hevdes det at modernitetens materialistisk-vitenskapelige fremskrittstanke er en forfeilet idé, hvis hensikt er å tilsløre sannheten ytterligere:

Der findes ikke en blandt de fremmede, klarsynt nok til at indse at der overalt bak ordet ‘fremskridt’ ligger skjult en avvikelse fra sandheten, undtagen hvor ordet brukes om materielle eller videnskabelige opdagelser. For der er bare en sand lære, og den er at der ikke er rum for ‘fremskridtet’. Som

25 Anonym, 16-17.

26 Anonym, 26.

27 Anonym, 26-27.

28 Saul Friedländer, *Nazi Germany and the Jews: Volume 1* (New York: Harper Collins Publishers, 1998), 95.

en falsk idé tjener ‘fremskridtet’ kun til at skjule sandheten for at ingen anden skal kjende sandheten end vi selv, Guds Utvalgte Folk, som Han har valgt til sandhetens vogter.²⁹

Omsider forklares det hvor jødene eksklusive innsikt stammer fra. Med henvisning til den særstilling jødene har som “Guds utvalgte folk”, hevdes det at de har fått sannheten åpenbart fra Gud. De jødiske konspiratørene handler tilsynelatende på vegne av Gud, men deres handlinger er altså onde. Hvordan forklares dette hvis Gud er god? Underliggende er den utbredte kristne teologiske oppfatningen av at jødene tilhørte den ‘gamle pakt’, som ble opphevet da de avviste Jesus som Messias. Jødene er derfor ikke lenger ‘Guds folk’. Men likevel har de fortsatt en viktig – om enn tvetydig – rolle i de eskatologiske planene.

Den første utgaven av *Protokollene* i Norge var utstyrt med fortolkninger av deres russiske redaktør Sergei Nilus. Som russisk ortodokst troende, sterkt preget av eskatologiske spekulasjoner, tolket han teksten på bakgrunn av en kristen endetidsfortelling. Gjennom hans fortolkninger, åpenbares Protokollenes indre teologiske betydning. Mystikeren Nilus hevder at sannheten om det onde komplottet, manifestert i Protokollene, hverken kan avsløres av skriftlige kilder eller av vitneutsagn. “For at bevise sig selv maa den forbli lukket til den dag da den legemliggjøres i ‘fortabelsens søn’”, skriver han.³⁰ Sammensvergelsen vil altså ikke la seg bevise før verden er i ‘de siste tider’, da *Bibelen* forteller at Antikrist vil gripe makten. Gjennom Nilus’ kommentarer, ble norske lesere av *Protokollene* presentert for en kristen-eskatologisk rammefortelling.

PROTOKOLLENE ÅPENBARES FOR NORGE

Protokollenes eksistens ble først kjent i Norge gjennom den tyske førsteutgaven fra 1919.³¹ For den antisemittiske tidsskriftredaktøren Mikal Sylten representerte denne tyskspråklige teksten en åpenbaring. I mars 1920 kunne han for sine lesere legge fram dette ferske beviset på den jødiske verdenssammensvergelsen, og er-

²⁹ Anonym, 65.

³⁰ Anonym, 8-9.

³¹ Stian Bech, “Bolchevikerne og den hvite race,” *Nationen*, 13. februar 1920.

klære *Protokollene* som selve “nøklen til gaaden”.³² Dette var imidlertid avsløringen av en sannhet som Sylten allerede kjente, og som han i flere år hadde brukt utallige spaltometer på å advare om.

Fra 1916 utga Sylten tidsskriftet *Sandheten* – fra 1917 dekorert med et hakekors på forsiden. Tittelen viste til “sannheten” om jødene, som var Syltens monomane fokus. Da *Protokollene* ble kjent, hadde tidsskriftet riktignok endret navn til *Nationalt Tidsskrift*, men ellers var alt som før. Syltens tidsskrift holdt det gående helt til 1945, og i løpet av hele perioden ble det trykket sporadiske utdrag fra, artikler om, og sitater fra *Protokollene*. Selv om teksten bekreftet det Sylten allerede visste, var dette tross alt et definitivt *bevis* på at han hadde hatt rett om jødene.

Det var altså den tyske førsteutgaven som nådde Norge først, men dette endret seg raskt. I april 1920 utkom den første norskpulisererte utgaven, interessant nok på engelsk og med samme tittel som den britiske førsteutgaven, *The Jewish Peril*.³³ Dette var en kopi av den britiske, men utgitt via en liten bokhandel i Kristiania med religiøs litteratur som spesialfelt. Denne utgaven ble imidlertid knapt omtalt, hverken i dagspressen eller antisemittiske publikasjoner som Syltens tidsskrift. Det var da ukjent hvem som sto bak utgivelsen, men i ettertid er den blitt knyttet til den første norskspråklige utgaven fra oktober samme år.

Denne utgaven, med tittel *Den nye verdenskeiser*, var en oversettelse fra den engelske, men utgitt på et noe mer renommert billigbok-forlag. Dette tilgjengeliggjorte *Protokollene* for en langt større (og mindre språkmektig) del av befolkningen. Nyere undersøkelser har vist at det var den norske ingeniøren, lekmansteologen og endetidspredikanten Albert Hiorth som sto bak utgivelsen.³⁴ Han var fra en velstående industrialistfamilie med et stort, innflytelsesrikt og internasjonalt nettverk. Samtidig var han tilhenger av *anglo-israelismen*, den pseudohistoriske forestillingen om at britene var etterkommere av det bibelske Israels ti tapte stammer. Hiorth delte mange av Nilus’ oppfatningene om bibelens apokalyptiske profetier. Gjennom den russiske eskatologens tolkninger, var *Protokollene* et bekreftende bevis på Hiorths personlige tro.

32 Mikal Sylten, “DE VISE FRA ZION,” *Nationalt Tidsskrift*, nr. 3, mars 1920, 25.

33 Linda Aasvagen, “En fare som truer os alle” (Masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2010), 27.

34 Aasvagen, 67-68; Ringdal, 78-80.

Da *Protokollene* ble kjent i Norge, vekket den mystiske teksten med et ukjent opphav folks nysgjerrighet og særlig den norske versjonen ble lest av flere. Fra høsten 1920 ble det også holdt flere hundre foredrag om temaet rundt omkring i landet av Marta Steinsvik, en tidligere teosof og kvinnesaksforkjemper.³⁵ Også høyesterettsadvokat Eivind Saxlund søkte å kapitalisere på Protokollene. I 1922 gjenutga han sin antisemittiske bok *Jøder og Gojim* fra 1910, med et nytt forord der han forklarte gjenutgivelsen med det 'nye beviset'.³⁶

Protokollenes ga nok leseren en følelse av spenning og mystikk, men teksten var samtidig selvmotsigende, melodramatiske og full av banale overtydeligheter.³⁷ Innholdet ble derfor raskt trukket i tvil og tekstens litterære svakheter ble brukt mot den.

PROTOKOLLENE AVSLØRES

Det ble tidlig påvist likheter mellom *Protokollenes* innhold og et kapittel i spenningsromanen *Biarritz*, utgitt i 1868 av en Sir John Retcliffe.³⁸ Kapittelet het "På Prahavens jødiske kirkegård" og beskrev et nattlig møte mellom jødiske ledere som diskuterte overtakelse av verdensmakten. Bak pseudonymet sto Herman Goedsche, en prøyssisk antisemitt og *agent provocateur* som tidligere skal ha forfalsket dokumenter for den Prøyssiske stat.³⁹ Kapittelet fra Goedsches fiksjonsbok ble utgitt på russisk både i 1872 og 1876. Men da han i 1881 fikk teksten trykket i et fransk tidskrift, ble innholdet presentert som virkelige hendelser.⁴⁰ Fiksjon var nå blitt fakta – et velkjent fenomen innenfor konspirasjonsteori-sjangeren.⁴¹

Det tok imidlertid ikke lang tid fra likhetene mellom *Protokollene* og Goedsches tekst ble påvist, før enda en avsløring kom for dagen. I august 1921 trykket den britiske avisen *The Times* en artikkelserie av journalist Philip Graves der det, langt

35 Emberland, 409; Ringdal, 85.

36 Eivind Saxlund, *Jøder og Gojim* (Christiania: J. Aass' Forlag), 1922, 13-14.

37 Stephen E. Bronner, *A Rumor about the Jews* (Oxford: Oxford University Press, 2003), 4.

38 Herman Bernstein, *The History of a Lie* (New York: J. S. Ogilvie Publishing Company, 1921), 16-54.

39 Norman Cohn, *Warrant for Genocide* (London: Serif, 2005), 38-40.

40 Den samme teksten ble senere brukt av Pavel Krushevan som antisemittisk propaganda under pogromen i 1903, bare få måneder før han trykket Protokollene. Cohn, 41-43.

41 Barkun, 29-33.

tydeligere enn i tilfellet med Goedsches tekst, ble demonstrert at *Protokollene* faktisk var et litterært plagiat. Graves var avisens Konstantinopel-korrespondent og hadde der blitt gjort oppmerksom på at flere deler av *Protokollene* var mer eller mindre direkte avskrift av en fransk bok utgitt i 1864. Tittelen var *Dialogen i helvete mellom Machiavelli og Montesquieu* og var skrevet av franskmannen Maurice Joly, men utgitt i Brussel for å omgå myndighetenes sensur. Boken var nemlig en satire på Napoleon 3.

I dialogen representeres den autoritære monarken av rennesansefilosofen Machiavelli, mens Joly lar Montesquieu forsvare humanistiske og konstitusjonelle prinsipper. Store partier av *Protokollene* er åpenbare plagieringer eller enkle omskrivninger av Jolys roman, som for øvrig ikke omhandler jøder overhodet.⁴²

The Times presenterte avsløringen som en sensasjon, men i Norge ble dette ikke omtalt før i oktober 1921, da *Aftenposten* publiserte en redegjørelse.⁴³ Det ble med ett vanskeligere å argumentere for Protokollenes ekthet, og den mistet raskt sin appell. En liten gruppe nordmenn hadde imidlertid investert tungt i Protokollenes sannhetsgehalt, ideologisk, sosialt og personlig, og for dem var det langt vanskeligere å akseptere motbevisene. Dette gjaldt Mikal Sylten, Albert Hiorth og Marta Steinsvik som personlig hadde bidratt til å spre *Protokollene* i Norge, men også andre som var overbevist om at jødene måtte være skyldige i et slikt komplott. For disse hadde *Protokollene* representert et etterlengtet bevis for det de selv lenge hadde trodd på og advart andre om.

Motbevisene ser nærmest ut til å ha frembrakt en form for epistemisk ubalanse hos de norske entrepenørene, en tilstand sosialpsykologen Leon Festinger har beskrevet som *kognitiv dissonans*.⁴⁴ For å få slutt på sin indre-epistemiske uro, søkte de alternative strategier for å gjenopprette harmonien.

FRA EMPIRISK TIL ESOTERISK ARGUMENTASJON

Etter avsløringene ble det vanskelig for Protokollenes tilhengere å argumentere ut ifra hegemoniske kunnskapsstrategier. Alternativet til å akseptere de empiriske

42 Cohn, 78-83.

43 Observator, "Et politisk pamflet og dets underlige skjæbne," *Aftenposten*, 26. oktober 1921, 6-7.

44 Leon Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance* (Stanford: Stanford University Press, 1985), 3-4.

motbevisene, var å henhæve til ikke-hegemoniske argumentasjonsstiler av en mer esoterisk karakter. Dette er poengtert av filologen Cesare De Michelis, en autoritet på Protokollenes genealogi. I spørsmålet om Protokollenes autensitet, argumenterte dens forsvarere for tekstens *iboende* sannferdighet. De mente den speilet jødernes *sanne* natur og mål.⁴⁵ Det var ikke lenger relevant om teksten var forfalsket eller ekte, for det viktigste var deres 'indre sannhet.' *Protokollene* var en *sannferdig forfalskning*. Den samme argumentasjonsstrategien er også til stede i det norske kildematerialet.

Da *Den nye verdenskeiser* utkom i sitt andre opplag høsten 1921, var den anonyme forfatteren av forordet tydelig klar over *The Times*' avsløring. Vedkommende slår imidlertid fast at det hele er orkestrert "fra jødehold", og det hevdes videre at det ikke er mulig å påvise likheter mellom de to tekstene. Om det likevel skulle fremlegges slike beviser, ville dette angivelig bare bekrefte at konspiratørene var kjent med Jolys originaltekst og stjålet den til sitt eget formål. "Men det bedste bevis for 'protokollernes' egthet har man dog i de siste tiders begivenheter, som utspilles nøiaktig efter det her lagte program." ble det hevdet.⁴⁶ Det samme profetiske argumentet kan også leses i forordet til 1933-utgaven, der historien fungerer som garantist for Protokollenes autensitet.⁴⁷ Begge beskriver teksten som en *undertrykt* sannhetskilde.

Med unntak av forordet fra 1921, tok det litt tid før de antisemittiske entreprenørene fikk mobilisert en imøtegåelse av *Aftenpostens* artikkel. Eivind Saxlund påtok seg denne oppgaven og i januar 1922 skrev han et tilsvarende der han kritiserte avisen for å stole på *The Times* – et jødisk "verdensblade" han avfeide som inhabil i slike saker. "Sandheden om Nilus' bog", var ifølge Saxlund, at den var nedtegnelser fra jødiske ledere under den (høyst reelle) sionistiske verdenskongress i 1897. Videre hevdet han at Maurice Joly selv var jøde, og at hans regimekritiske bok bare var et uttrykk for hans subversive "jødiskhet". Tekstens *iboende* sannferdighet ble på sin side speilet i samtidens sosiale turbulens. "Ved siden af dette faktum kan det igrunnen være helt ligegyldig hvorfra programmet stammer, og om det er falsum, som

45 De Michelis, 2004 s. 110; Se også Randall L. Bytwerk, "Believing in 'Inner Truth': The Protocols of the Elders of Zion in Nazi Propaganda, 1933-1945," *Holocaust and Genocide Studies* 29, nr. 2 (2015): 212-229.

46 Anonym (1921), forord.

47 Anonym (1933), forord.

“Times’ paastaar, eller ikke.” forklarte han.⁴⁸ Dette var et resonnement Mikal Sylten også støttet:

At diskutere hvorvidt Zions Vises protokoller er egte eller ikke er likesaa nytteløst som at diskutere egtheten av bibelen. Hvert eneste avsnit av protokollene peker direkte paa dagens politiske kampe om Judas verdensherredømme.⁴⁹

Albert Hiorth medelte sine personlige overbevisninger til forretningsforbindelser i utlandet. Da en av disse konfronterte ham med *The Times’* avsløring, forsvarte også han sitt standpunkt med at det var uvesentlig hvem den opprinnelige forfatteren var. Det avgjørende var at Protokollenes profetier var gått i oppfyllelse.⁵⁰ Også Eugen Nielsen slutter seg til denne profetiske oppfatningen. “Protokollene er ekte nokk!”, erklærte han i 1933. “De er ekte. Alt som blev forutsagt er gått i oppfyllelse.” Det var jødene som gjorde “Profetiene og Protokollene” virkelige, hevdet han.⁵¹

Protokollenes egenskaper som en opplysende og potent sannhetskilde, blir særlig framhevet i de to siste utgavene fra 1940 og 1944, begge utgitt av Ørnulf Myklestad. Forordet fra 1940 avsluttes med en bønn om *oppvåkning*: “Måtte vårt folk våkne før det er for sent!”⁵² Dette kommer tydeligere fram i Myklestads forord i 1944: “Et av de viktigste våpen i kampen mot jødedommen, er opplysning om sannheten.” Opplysning forstås som veien til oppvåkning og et klart, ufiltrert syn på verden. *Protokollene* blir som en korrigerende linse, som gir “et fullstendig klart innblikk i hva som faktisk foregår”, skriver Myklestad.⁵³

Under krigen gjenutga NS-ideolog Halldis Neegård Østbye sin bok *Jødeproblemet – og dets løsning* fra 1938, med tittelen *Jødenes krig*. I denne oppdaterte utvidelsen viet hun enda flere sider til *Protokollene* enn i originalen. Hun skriver at *Protokollene* er “programmet for en hemmelig og fryktelig organisasjon” – og altså ekte.⁵⁴ Verdensbegivenhetene var bevis nok, også for henne. Derfra tar Østbyes resonne-

48 Eivind Saxlund, “Den nye verdenskeiser,” *Aftenposten* 10. jan. 1921, 1.

49 Mikal Sylten, “Zions vises protokoller om dages spørmaal,” *Nationalt Tidsskrift*, mars 1924.

50 Ringdal, 79.

51 Eugen Nielsen, *Fronten*, nr. 5 1933, 2.

52 Anonym (1940), 8.

53 Anonym (1944), 9-10.

54 Halldis Neegård Østbye, *Jødenes krig* (Oslo: Kamban, 1941), 122.

ment en esoterisk vending, og hun beskriver *Protokollene* som “nøklen til de store begivenheter”, i både nåtid og fortid. Som hos Sylten, forstås altså *Protokollene* som en innvielse i dypere erkjennelser. Dette er imidlertid kun tilgjengelig for en slags innviet elite som evner å gjennomskue både teksten og opphavshistorien. Denne epistemiske tilnærmingen til *Protokollene*, og virkeligheten generelt, fremstår både antimaterialistisk og metafysisk. Det er derfor nærliggende å betrakte den som *esoterisk*.

Nylig har det blitt undersøkt hvilke argumentasjonsformer som gis epistemisk kredibilitet innenfor en moderne konspirasjonsteoretisk diskurs.⁵⁵ Funnene tyder på at konspirasjonsteoretiske miljøer rangerer ulike epistemiske argumentasjonsstiler etter den samme hierarkiske strukturen som samfunnet ellers gjør. I begge tilfeller oppleves *vitenskapelige* og *tradisjonsbaserte* kunnskapsargumenter som mest legitime (hegemoniske). Mens argumenter på bakgrunn av *personlig erfaring*, *kanalisering* via et medium, eller det forskerne bak studien kaller *assemblagé*, en sammensetning av mindre informasjonsbiter til et samlet, men spekulativt narrativ, regnes som mindre legitime (ikke-hegemoniske). Det kan imidlertid se ut til at det innenfor konspirasjonsteoretisk diskurser er noe større toleranse for ikke-hegemoniske argumentasjonsstiler enn i samfunnet ellers. Sagt på en annen måte så *appellerer* konspirasjonsteoretikere ofte til vitenskapelighet, men de er inkonsekvente og tyr lettere til mer kontroversielle argumentasjonsstiler.

Sannsynligvis eksisterte det et slikt epistemisk hierarki også blant de norske aktørene, der empirisk-vitenskapelige argumenter veide tyngst. Da *Protokollene* først ble kjent, og det fremdeles var mulig å spille på tekstens ukjente opphav, ble det appellert til argumentasjonsstiler av en høyere orden. Teksten fungerte som et *empirisk bevis* fram til sterkere empiri kom på banen, og strategien måtte endres.

I 1964 skrev historiker Richard Hofstadter at det ikke er et fravær av empiri som skiller konspirasjonsteoretikere fra andre, men at de foretar et merkelig tankesprang på et avgjørende punkt i sine gjengivelser.⁵⁶ De gir et inntrykk av å støtte seg til empiriske beviser, men skiller seg fra empirisk forankrede kunnskapstradisjoner

55 David G. Robertson og Amarnath Amarasingam, “How conspiracy theorists argue: epistemic capital in the QAnon social media sphere,” *Popular Communication* 20, nr. 1 (2022).

56 Hofstadter, Richard. “The Paranoid Style in American Politics,” i *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays*, red. Richard Hofstadter (Cambridge: Harvard University Press, 1996), 37.

gjennom en *overivrig* fortolkning av empirien – en *semiotisk opphisselse*.⁵⁷ Ønsket om å finne bekreftelse overstyrer vanlige regler for etterrettelighet og intellektuell ydmykhet – det handler om å få bekreftet det en allerede tror. Kanskje det er nettopp under en slik opphisselse at konspirasjonsteoretikeren krysser demarkasjonslinjen mellom vitenskap og pseudovitenskap?

KONSPIRATORISK OG ESOTERISK ANTISEMITTISME

En utbredt oppfatning er at antisemittisme er rasisme rettet mot jøder. Dette er selvsagt ikke feil. I løpet av historien har rasistiske ideer i stor grad blitt tatt i bruk for å legitimere jødefiendtlighet.⁵⁸ Men det er sider ved antisemittismen som tidvis skiller den fra biologisk rasisme eller generell xenofobi. Antisemitten betrakter 'Jøden' som en dobbel trussel – både passiv og aktiv: Han representerer både en biologisk, rasemessig trussel, men også en politisk og nærmest metafysisk trussel gjennom sin hang til å undergrave samfunnets verdier og institusjoner. Historiker Saul Friedländers begrep om *frelsende antisemittisme* dekker deler av dette spekteret.⁵⁹ Det samme gjør historiker Gavin Langmuirs begrep om *kimære* forestillinger, der utgruppen tilskrives adferdstrekk som aldri tidligere er blitt observert – de er rene fantasifostre.⁶⁰ Begge påpeker at antisemittismen i mange tilfeller inkluderer en dimensjon utover rasisme og fremmedfrykt, samtidig som de vektlegger antisemittismens irrasjonelle, pseudoreligiøse og apokalyptiske karakter.

I senere tid har begrepet *konspiratorisk antisemittisme* blitt introdusert.⁶¹ I et kommende bokkapittel viser historikerne Sofie Lene Bak og Terje Emberland at fascismens tidlige propagandister i Norden var antisemitter som, under påvirkning fra Protokollene, fikk sitt jødehat forsterket og fordypet til et altomfattende konspirasjonsteoretisk virkelighetsbilde. I den forbindelse lanserer de begrepet

57 Asbjørn Dyrendal og Terje Emberland, *Hva er konspirasjonsteorier* (Oslo: Universitetsforlaget, 2019), 64.

58 Gavin I. Langmuir, *Toward a Definition of Antisemitism* (Berkeley: University of California Press), 1996, 4-6.

59 Friedländer, 86-90.

60 Langmuir, 334.

61 Kjetil B. Simonsen, "Antisemitism and Conspiracism," i *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*, red. Michael Butter og Peter Knight (New York: Routledge, 2021), 357-370.

antisemittisk konspirasjonsmentalitet som et analytisk verktøy for bedre å kunne beskrive tilfeller der antisemittismen synes å være underordnet en slik bredere konspirasjonsmentalitet.⁶²

Det finnes i dag en god del forskning på denne konspirasjonsmentaliteten, med bidrag fra en rekke disipliner, der det tegnes et stadig tydeligere bilde av de epistemologiske fellestrekkene mellom konspirasjonsteoretisk tenkning og millennialistiske og esoteriske ideer.⁶³ Det er i dag god empirisk dekning for at slike synkretismer forekommer, og fenomenet betegnes som *konspiritualitet*.⁶⁴

De norske antisemittiske entreprenørene bidrar til å styrke denne oppfatningen. Ved siden av sitt konspiratoriske jødehat, forfektet de også en rekke andre alternative forestillinger av esoterisk karakter. Dette inkluderer spiritisme, teosofi og antroposofi, samt troen på tapte sivilisasjoner som Atlantis. Hiorth var tilhenger av anglo-israelismen, mens Nielsen hevdet at den ariske rase egentlig var udødelig. Enkelte viste til evner innen spådomskunst, klarsyn eller bibelprofetier. Flere var også tilhengere av alternative behandlingsformer, naturmedisin og andre remedier som healing, kiropraktikk, tarmskylling og fastekurer, samt 'kosmisk' strålebehandling. Andre var motstandere av vaksiner og den moderne legevitenenskap generelt, og sverget heller til en streng vegetarisk råkostdiett.⁶⁵

I sin beskrivelse av antroposofiens grunnlegger Rudolf Steiners særegne form for antisemittisme tidlig på 1900-tallet, benytter historiker Peter Staudenmaier begrepet *esoterisk antisemittisme*. Dette knytter Steiners esoteriske lære, om 'okkult vitenskap' og 'rot-rasenes' evolusjon, til hans syn på moderne jøder som åndelig tilbakestående i kraft av sin 'jødiskhet'. Staudenmaier understreker at denne anti-

62 På engelsk: *antisemitic conspiracism*. Sofie Lene Bak og Terje Emberland, "Early Nordic Fascism and Antisemitic Conspiracism," i *Nordic Fascism*, red. Nicola Karcher og Markus Lundström (Abingdon: Routledge, kommende).

63 Barkun, 15-38; David G. Robertson og Asbjørn Dyrendal, "Conspiracy Theories and Religion: Superstition, Seekership, and Salvation," i *Conspiracy Theories & the People Who Believe Them*, red. Joseph E. Uscinski (New York: Oxford University Press, 2019), 411-421.

64 Charlotte Ward og David Voas, "The Emergence of Conspirituality," *Journal of Contemporary Religion* 26, nr. 1 (2011): 103-121; Egil Asprem og Asbjørn Dyrendal, "Conspirituality Reconsidered," *Journal of Contemporary Religion* 30, nr. 3 (2015): 367-382.

65 Ringdal, 135-157.

semittismeformen skiller seg fra den senere *eliminerende* varianten, som særlig ble gjeldende i det tyske naziregimet.⁶⁶

Gitt de overnevnte utfordringene med å fange antisemittismens essens, kan Staudenmaiers begrep om *esoterisk antisemittisme* være et nyttig analytisk redskap. Forhåpentligvis kan det gi bedre innsikt i en antisemittisk selvforståelse om å besitte undertrykt kunnskap som en må *innvies i* – eksempelvis gjennom å studere Protokollene. Begrepet belyser også den epistemologiske kjernen i problemet: Antisemittismen er ikke fordommer mot jøder fordi *de er jøder*, men snarere fordommer mot jøder med rot i antisemittens *egen virkelighetsforståelse*. Antisemittens forvrengning av virkelige jøder til fantasifostre er selvsagt ikke et problem som ligger hos jøder kollektivt, men hos antisemitten selv.

AVSLUTTENDE BETRAKTNINGER

I 1943, mens verdenskrigen herjet og nazistenes Holocaust pågikk, stilte den amerikanske antisemittismeforskeren Joshua Trachtenberg spørsmålet om hva som fikk folk til å tro på absurde konspirasjonsteorier om jødene. I boken *The Devil and the Jews* skriver han at folk er predisponert til å akseptere alle slags jødefiendtlige anklager, så lenge det passer inn i deres forutinntatte oppfatninger om 'Jøden'. De spesifikke beskyldningene er derfor lite annet enn forsøk på å rasjonalisere et allerede underliggende hat. Svaret på hvorfor de trodde det de gjorde, var for Trachtenberg enkelt: "Folk tror på slike ting fordi de *vil* tro det."⁶⁷

Den 26. november 1942 forlot M/S Donau Oslo havn med i alt 529 norske jøder ombord, med utryddelsesleiren Auschwitz-Birkenau som endelig destinasjon. Dette var den første og største enkeltdeportasjonen under det vi i dag kjenner som Holocaust i Norge, der i alt 773 norske jøder ble deportert og bare 38 overlevde.⁶⁸ To dager etter denne transporten trykket det norske SS-organet *Hirdmannen* et innlegg fra Haldis Neegård Østbye på avisens forside, med tittelen "Jødeånden må bekjempes over alt!". Her maner hun til videre kamp mot 'jødeproblemet', til tross

66 Peter Staudenmaier, "Rudolf Steiner and the Jewish Question," *Leo Baeck Institute Yearbook* 50, nr. 1 (2005): 127-147.

67 Trachtenberg, Joshua, *The Devil and the Jews: The Medieval Conception of the Jew and Its Relation to Modern Anti-Semitism* (Philadelphia: The Jewish Publishing Society, 1983), 2.

68 Bjarte Bruland, *Holocaust i Norge* (Oslo: Dreyer forlag, 2017), 647.

for okkupasjonsregimets nylige “utskillelse av de jødiske elementer”. En storstilt utrenskning må til: “Jødeånden – den materialistiske tankegangen – er trengt inn i store deler av folket.”⁶⁹

I januar 1943 skriver Mikal Sylten at enkelte, i lys av den siste tids hendelser, har antydnet at hans tidsskrift nå var blitt overflødig. Dette kunne han imidlertid avkræfte. Faren hadde aldri vært den enkelte jøde, men at “det norske folk hadde vært underminert av jødisk ånd”.⁷⁰ Fra oktober 1942 til mars 1943 trykket *Hirdmannen Protokollene* som føljetong.⁷¹ Da denne ble avsluttet, var den siste transporten med de norske jødene ankommet Auschwitz-Birkenau, og utryddelsen av de fysiske, norske jødene var regnet som fullført. Men slik Østbye og Sylten så det var utrenskningen av deres abstrakte ‘ånd’ en langt mer omfattende prosess som bare så vidt var påbegynt.

Forestillingen om en ‘jødisk ånd’ demonstrerer at antisemittisk konspirasjonsmentalitet ikke har rot i virkeligheten. Den er av en grunnleggende metafysisk karakter, helt uanfektet av empiriske realiteter – den er *kimær*, for å bruke Langmuirs terminologi. I likhet med andre former for konspirasjonsteoretisk virkelighetsforståelse, handler til syvende og sist også den antisemittiske konspirasjonsmentaliteten om *tro*. Og i sitt forsøk på å avsløre en esoterisk, indre sannhet i de forfalskede protokollene, ender antisemitten opp med å avsløre seg selv.

BIBLIOGRAFI

- Aasvangen, Linda. “En fare som truer os alle’: Utgivelsen og omtalen av Sions vises protokoller i Norge 1920-1925 med vekt på Albert Hiorths religiøse tilnærming.” Masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2010.
- Anonym. *Den nye verdenskeiser: Zions lærde ældstes protokoller*. Kristiania: Helge Erichsen & Co’s Forlag, 1920.
- . *Den nye verdenskeiser: Zions lærde ældstes protokoller*. Kristiania: Helge Erichsen & Co’s Forlag, 1921.

69 Halldis Neegård Østbye, “Jødeånden må bekjempes over alt!” *Hirdmannen*. 28. nov. 1942, 1.

70 Mikal Sylten, “Framtiden kaller,” *Nasjonalt Tidsskrift*, nr. 1, 1943, 9.

71 Oskar Mendelsohn, *Jødernes historie i Norge: gjennom 300 år* (Oslo: Forlaget Press, 2019), 512.

- . *Den Nye Verdenskeiser: En sensasjonell avsløring av de hemmelige trådtrekkere bak verdenspolitikken kulisser*. Oslo: Brage Boklag, 1944.
- . *The Jewish Peril: The Learned Elders of Zion*. Kristiania: Schetelig's bokhandel, 1920.
- . *Zions Vises Protokoller*. Oslo: Protestantforlaget, 1933.
- . *Zions Vises Protokoller*. Oslo: Norsk Front, 1940.
- Asprem, Egil og Asbjørn Dyrendal. "Conspirituality Reconsidered: How Surprising and How New is the Confluence of Spirituality and Conspiracy Theory?" *Journal of Contemporary Religion* 30, nr. 3 (september 2015): 367-382. <https://doi.org/10.1080/13537903.2015.1081339>
- Baggini, Julian. *A Short History of Truth: Consolations for a Post-Truth World*. London: Quercus, 2018.
- Bak, Sofie Lene og Terje Emberland. "Early Nordic Fascism and Antisemitic Conspiracism." I *Nordic Fascism: Fragments of an Entangled History*, redigert av Nicola Karcher og Markus Lundström. Abingdon: Routledge, kommende.
- Barkun, Michael. *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America*. Berkeley: University of California Press, 2013.
- Bech, Stian. "Bolchevikerne og den hvite race." *Nationen*, 13. februar, 1920.
- Bernstein, Herman. *The History of a Lie: "The Protocols of the Wise Men of Zion"*. New York: J. S. Ogilvie Publishing Company, 1921.
- Bronner, Stephen E. *A Rumor about the Jews: Antisemitism, Conspiracy, and the Protocols of Zion*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Bruland, Bjarte. *Holocaust i Norge*. Oslo: Dreyer forlag, 2017.
- Bytwerk, Randall L. "Believing in 'Inner Truth': The Protocols of the Elders of Zion in Nazi Propaganda, 1933-1945." *Holocaust and Genocide Studies* 29, nr. 2 (høst 2015): 212-229. <https://doi.org/10.1093/hgs/dcv024>
- Cohn, Norman. *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*. London: Serif, 2005.
- De Michelis, Cesare G. *The Non-Existent Manuscript: A Study of the Protocols of the Sages of Zion*. Lincoln: The University of Nebraska Press, 2004.
- Dyrendal, Asbjørn og Terje Emberland. *Hva er konspirasjonsteorier*. Oslo: Universitetsforlaget, 2019.
- Emberland, Terje. "Antisemittismen i Norge 1900-1940." I *Jødehat: Antisemittismens historie fra antikken til i dag*, redigert av Trond Berg Eriksen, Håkon Harket og Einhart Lorenz, 401-420. Oslo: Cappelen Damm, 2009.
- Festinger, Leon. *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford: Stanford University Press, 1985.

- Friedländer, Saul. *Nazi Germany and the Jews: Volume 1: The Years of Persecution, 1933-1939*. New York: Harper Collins Publishers, 1998.
- Gjernes, Marta. *Jøder i Kristiania: Dei fyrste innvandraranne si geografiske og sosioøkonomiske plassering i samfunnet frå 1851 til 1942*. Oslo: HL-senteret, 2007.
- Hagemeister, Michael. "The Antichrist as an Imminent Political Possibility': Sergei Nilus and the Apocalyptic Reading of The Protocols of the Elders of Zion." I *The Paranoid Apocalypse. A Hundred-Year Retrospective on The Protocols of the Elders of Zion*, redigert av Richard Landes og Steven T. Katz, 79-91. New York: New York University Press, 2012. <https://doi.org/10.18574/nyu/9780814748923.003.0006>
- Hofstadter, Richard. "The Paranoid Style in American Politics." I *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays*, Redigert av Richard Hofstadter, Cambridge: Harvard University Press, 1996.
- Kellogg, Michael. *The Russian Roots of Nazism: White Émigrés and the making of National Socialism, 1917-1945*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511497063>
- Langmuir, Gavin I. *Toward a Definition of Antisemitism*. Berkley: University of California Press, 1996.
- Mendelsohn, Oskar. *Jødenes historie i Norge: gjennom 300 år*. Oslo: Forlaget Press, 2019.
- Nielsen, Eugen. "Hvorfor bekjemper vi jødene?" *Fronten*, nr. 11, 1933.
- Observator. "Et politisk pamflet og dets underlige skjæbne." *Aftenposten*, 26. oktober 1921.
- Ringdal, Martin Aasbø. "Norge, vokn op!": Syv norske aktørers fortolkning og bruk av Sions vises protokoller 1920-1945." Masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2018.
- Robertson, David G. og Amarnath Amarasingam. "How conspiracy theorists argue: epistemic capital in the QAnon social media sphere." *Popular Communication* 20, nr. 1 (mars 2022). <https://doi.org/10.1080/15405702.2022.2050238>
- Robertson, David G. og Asbjørn Dyrendal. "Conspiracy Theories and Religion: Superstition, Seekership, and Salvation." I *Conspiracy Theories & the People Who Believe Them*, redigert av Joseph E. Uscinski, 411-421. New York: Oxford University Press, 2019. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190844073.003.0028>
- Steinsvik, Marta. "Jøde og jesuiter." *Aftenposten*, 6. mai, 1925.
- Stuckrad, Kocku von. *Western Esotericism: A Brief History of Secret Knowledge* (Durham: Acumen, 2013).
- Saxlund, Eivind. "Den nye verdenskeiser." *Aftenposten*, 10. januar 1921.
- . *Jøder og Gojim*. Christiania: J. Aass' Forlag, 1922.

- Simonsen, Kjetil B. "Antisemitism and Conspiracism." I *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*, redigert av Michael Butter og Peter Knight, 357-370. New York: Routledge, 2021. https://doi.org/10.4324/9780429452734-3_8
- Sylten, Mikal. "DE VISE FRA ZION." *Nationalt Tidsskrift*, nr. 3, mars 1920.
- . "Framtiden kaller." *Nationalt Tidsskrift*, nr. 1, januar 1943.
- . "Et racespørsmål." *Sandheten*, nr. 1, januar 1917.
- . "Zions vises protokoller om dages spørsmål." *Nationalt Tidsskrift*, nr. 3, mars 1924.
- Thing, Morten. *Antisemitismens bibel: Historien om smædeskiftet Zions Visers Protokoller*. København: Informations Forlag, 2014.
- Trachtenberg, Joshua. *The Devil and the Jews: The Medieval Conception of the Jew and Its Relation to Modern Anti-Semitism*. Philadelphia: The Jewish Publishing Society, 1983.
- Ward, Charlotte og David Voas. "The Emergence of Conspirituality," *Journal of Contemporary Religion* 26, nr. 1 (januar 2011): 103-121. <https://doi.org/10.1080/13537903.2011.539846>
- Zipperstein, Steven J. *Pogrom: Kishinev and the Tilt of History*. New York: Liveright, 2019.
- Østbye, Halldis Neegård. *Jødenes krig*. Oslo: Kamban, 1941.
- . "Jødeånden må bekjempes over alt!" *Hirdmannen*, nr. 46, 28. november, 1942.